

Marta Dalgiewicz

Elżbieta Kucharska-Dreiß

Język w liturgii

Sprawozdanie z interdyscyplinarnej konferencji międzynarodowej
(17–19 września 2009 r., Krzeszowice)

Liturgia jako jeden z najważniejszych obszarów użycia języka religijnego stała się przedmiotem refleksji językoznawczej, literaturoznawczej, teologicznej i religioznawczej podczas międzynarodowej i międzywyznaniowej konferencji naukowej, która odbyła się w dniach 17–19 września 2009 roku w Krzeszowicach k. Krakowa. Organizatorzy konferencji (Komisja Języka Religijnego Rady Języka Polskiego przy Prezydium PAN, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego, Instytut Liturgiczny Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II oraz Katedra Teologii Liturgii Wydziału Teologicznego UKSW) nie tylko pozyskali znaczącą liczbę referentów (28), lecz przewidzieli w programie również obszerne bloki dyskusyjne, co zaowocowało niezwykle żywą wymianą myśli i spostrzeżeń. Szczególną rangę i jednocześnie bardzo konkretny wymiar praktyczny nadała konferencji obecność ks. bp. Stefana Cichego, przewodniczącego Komisji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Konferencji Episkopatu Polski, oraz ks. Bogusława Nadolskiego TChr, konsultora Komisji i autora licznych publikacji z zakresu liturgii i liturgiki. Do zadań Komisji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów należy m.in. koordynowanie prac nad nową, aktualnie przygotowywaną, edycją przekładu *Mszалу rzymskiego* na język polski oraz zatwierdzenie ostatecznego jej kształtu.

Większość wygłoszonych podczas konferencji referatów dotyczyła języka liturgii w Kościele katolickim:

• W referacie „Pojęcie i natura liturgii” Anna PLESKACZEWSKA (UKSW) przedstawiła trzy definicje liturgii: pierwszą z Encykliki *Mediator Dei* Piusa XII, drugą z Konstytucji o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium* (KL7) uchwalonej przez Sobór Watykański II, trzecią z *Katechizmu Kościoła Katolickiego* (KKK 1069). Omawiając naturę liturgii, referentka podkreśliła jej wymiar anabatyczny (zstępujący) i katabatyczny (wstępujący) oraz bezpośrednie odniesienie do rzeczywistości bosko-ludzkiej. Na zakończenie A. Pleskaczewska wykazała różnice między liturgią i nabożeństwem.

• Szeroki kontekst historyczny (m.in. nawiązanie do czasów sprzed latynizacji liturgii, a następnie do „polityki” językowej w Kościołach wschodnich i protestanckich) posłużył Kazimierzowi MATWIEJUKOWI (UKSW) jako tło do rozważań na temat „Wprowadzanie języka polskiego do liturgii”. W Kościele Rzymskokatolickim – jak podkreślił referent – języki narodowe weszły ostatecznie do liturgii na mocy soborowej konstytucji *Sacrosanctum Concilium*, której postanowienia wprowadziła do praktyki duszpasterskiej instrukcja *Tres adhinc annos* (4.05.1967). Niewtajemniczonego słuchacza zaskoczył mógł fakt, iż przetłumaczenie wszystkich ksiąg liturgicznych na język polski zajęło 30 lat (1972–2002).

• Przybliżając uczestnikom konferencji „Zasady tłumaczenia tekstów liturgicznych”, Jacek NOWAK (UKSW) odwołał się do definicji przekładu O. Wojtasiewicza, wg której „przekład jest odpowiednikiem oryginału, oryginał i przekład są równorzędne”. Polemizując z powyższą definicją prelegent zwrócił uwagę na zagadnienie nieprzetłumaczalności (uwarunkowanej m.in. różnicami natury morfologicznej i leksykalnej) oraz związanej z nią inkulturacji. Następnie J. Nowak skomentował aktualnie obowiązujące zasady tłumaczenia tekstów liturgicznych w Kościele Rzymskokatolickim, które określa instrukcja *Liturgiam authenticam*, wydana przez Kongregację ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów 28 marca 2001 roku.

• W poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie „Czy język w liturgii to język zrozumiały i komunikatywny?” (temat opatrzony podtytułem: „Próba językoznawczej diagnozy”) Beata DRABIK (UJ) podała przyczyny jego niezrozumiałości: brak dostosowania do sytuacji komunikacyjnej, niedobór mechanizmów spójnościowych, pozorna dialogiczność. Na konkretnych przykładach referentka wyjaśniła, dlaczego określone konstrukcje są problematyczne w odbiorze.

• Oceniając „Kształt językowo-stylistyczny nowej edycji *Mszалу rzymskiego* na przykładzie wybranych tekstów” Renata PRZYBYLSKA (UJ) posłużyła się następującymi kryteriami: 1) poprawności językowej; 2) piękna; 3) komunikatywności; 4) przystosowania tekstów liturgicznych do funkcjonowania w formie mówionej. Analiza pokazała, że w tekstach zaproponowanych do nowej edycji zdarzają się usterki stylistyczne i błędy leksykalne. Autorka zaapelowała, aby podczas prac nad nowym przekładem unikać pochopnych parafraz i połączeń wyrazowych wywo-

lujących niepożądane konotacje, aby przestrzegać zasad eufonii i testować komunikatywność powstającego tekstu.

- Referat pt. „Modernizacja tekstów liturgicznych z perspektywy warsztatu językowego autora wprowadzanych zmian” Jadwiga KOWALIKOWA (UJ) rozpoczęła od przedstawienia charakterystycznych cech tekstów liturgicznych. Następnie autorka zgłębiła m.in. 1) komunikacyjno-pragmatyczne przesłanki modernizacji; 2) relacje, w jakie wchodzi nowa wersja przekładu z wersją wcześniejszą oraz z prymarnym tekstem źródłowym; 3) ograniczenia i możliwości, przed którymi staje modernizator.

- Mówiąc „O niektórych właściwościach językowych modlitw liturgicznych”, Agnieszka SIERADZKA-MRUK (UJ) skoncentrowała się na jednej z cech stylu liturgicznego, którą jest niezwykle częste występowanie konstrukcji analitycznych. Autorka podała wielorakie przyczyny użycia takich konstrukcji oraz omówiła pozytywne i negatywne konsekwencje ich częstej obecności.

- Wystąpienie Artura CZESAKA (UJ) zatytułowane „Niejasność i tajemnica – refleksje nad fragmentami nowego *Mszалу rzymskiego*” było głosem wskazującym na konieczność współpracy tłumaczy (zazwyczaj teologów znających języki klasyczne, lecz niebędących filologami) i językoznawców (specjalistów kompetentnych w kwestiach dotyczących współczesnej polszczyzny – docelowego języka przekładu). Szacunek dla religijnej wagi tekstów nie powinien – zdaniem autora – wykluczać rzetelnej i krytycznej dyskusji nad ich formą. Niedoskonałości warsztatu translatorskiego i wynikające stąd niejasności przekładu należy eliminować, a nie usprawiedliwiać, posługując się zabiegiem „mistycyzacji”.

- „Związki frazeologiczne w księgach liturgicznych” (przeważnie biblizmy) były przedmiotem refleksji Jana RUSIECKIEGO (UKSW). Prelegent zastanawiał się m.in., czy istnieją frazeologizmy wywodzące się wprost z języka liturgii (liturgizmy) i w jakim stopniu przenikają one do języka potocznego.

- „O komunikatywności języka modlitwy powszechnej” mówił Witold OSTAŃSKI (UPJPII). Referent dokonał oceny przykładowych wezwań modlitewnych, zwracając szczególną uwagę na te fragmenty, które dla ogółu wiernych mogą okazać się zbyt trudne w odbiorze (ogólnikowe, banalne, patetyczne, odrealnione sformułowania, tautologie, zawiła struktura składniowa etc.).

- Różne propozycje rozwiązań leksykalnych rozważył Andrzej DRAGUŁA (USz) w referacie „Przypomnienie, wspomnienie, pamiątka. O języku anamnezy liturgicznej”. Refleksje dotyczące trafności poszczególnych określeń poprzedziło ukazanie skomplikowanych relacji czasowych zachodzących podczas liturgii oraz uwypuklenie sensu literackiego i liturgicznego anamnezy (opowiadanie o wydarzeniach z przeszłości i uobecnianie wspominanych wydarzeń).

- Analizując „Symboliczny wymiar podstawowych doświadczeń ludzkich w języku prefacji mszalnych”, Sławomir PŁUSA (IT, Radom) zestawiał te zwroty i konstrukcje językowe, które pomagają słuchaczowi zaistnieć ze swoją sytuacją życiową w kontekście modlitwy oraz nawiązać relację z rzeczywistością nadprzyrodzoną, a także te, które to utrudniają. Referent podkreślił, iż język religijny, który chce dawać szansę uczestnictwa w *sacrum*, powinien być językiem symbolicznym.

- Emocjonalnie niełatwym tematem „Choroba i śmierć w liturgicznych obrzędach sakramentu namaszczenia chorych” zajął się Andrzej KOMINEK (UH-P, Kielce). Autor zwrócił uwagę na rozróżnienie między duszpasterstwem chorych (tzn. chorych nieznajdujących się w bezpośrednim niebezpieczeństwie śmierci i osób w podeszłym wieku) oraz duszpasterstwem umierających (tzn. chorych w bezpośrednim niebezpieczeństwie śmierci i konających). W swej analizie A. Kominek porównał obrzędy przeznaczone dla wymienionych grup osób przez pryzmat ról semantycznych: pacjensa, agensa i działań, jakie są przypisywane w liturgii różnym rodzajom agensa (ziemskiego i nadprzyrodzonego).

- Jan KAMIENIECKI (UWr) zbadał „Język tekstów wprowadzających do obrzędów sakramentów i pogrzebu w liturgii katolickiej”. Najwięcej miejsca prelegent poświęcił kwestiom leksykalnym (postulując zrozumiałość i adekwatność słownictwa) oraz relacjom nadawczo-odbiorczym w analizowanych wprowadzeniach. Zdaniem J. Kamienieckiego teksty odczytywane bądź wygłaszane na początku rytuału zakładają adresata przygotowanego do ich prawidłowego odbioru, co jednak nie zawsze ma miejsce.

- Na przykładach zaczerpniętych z tradycji katolickiej, prawosławnej i protestanckiej Zbigniew PASEK (AGH) pokazał m.in., kiedy wypowiedzi performatywne są fortunne (a kiedy nie) oraz na czym polega różnica między „nadużyciem” i „nie-wypałem” w zachowaniach rytualnych. Sedno referatu zatytułowanego „Chrześcijańskie sakramenty w ujęciu teorii aktów mowy, czyli Bóg jako perlokucja” zawiera się w spostrzeżeniu autora, że Bóg pojawiający się w świadomości osoby wierzącej jest wynikiem działania słów.

- „Uwagi o kształcie językowym komentarza liturgicznego” to temat wystąpienia Katarzyny CZARNECKIEJ (UAM). Referentka dokonała przeglądu literatury dotyczącej pisania komentarzy liturgicznych (dokumenty Kościoła, publikacje książkowe, internetowe, periodyki), analizując, czy i ile miejsca poświęcono w nich zagadnieniom kształtu językowego. Dostrzeżone niedostatki (np. pomijanie specyfiki tekstu wtórnie mówionego, niedostrzeganie zakłóceń prostoty stylistycznej) uzasadniają – według K. Czarneckiej – potrzebę opracowania stosownego poradnika.

- W pierwszej części referatu „Liturgia i mistyka jako pojęcia należące do tego samego kręgu semantyczno-leksykalnego” Izabela RUTKOWSKA (UZ) ukazała oby-

dwa pojęcia w pewnej opozycji względem siebie: liturgia zakłada czynne uczestnictwo, wspólnotę i udział zmysłów, z kolei mistyka to niejako zatrzymanie, doświadczenie indywidualne i zamknięcie zmysłów. Niemniej jednak – kontynuowała autorka – źródłem chrześcijańskiej mistyki jest właśnie liturgia. Stąd dla wielu mistyków, jak na przykład Grzegorza z Nazjanzu, liturgia jest „akcją mistyczną”, ołtarz – „stołem mistycznym”, a chleb – „chlebem mistycznym”.

- Anna RÓŻYŁO (WSH-P) wygłosiła referat „Znaczenie wiary w tekstach liturgicznych a profile wiary w *Katechizmie Kościoła Katolickiego*” Prelegentka wykazała, że użycia słowa „wiarą” w *Mszale rzymskim* i *Katechizmie* nie są tożsame. *Katechizm* odnotowuje znacznie więcej użyć (741:8), a zarazem więcej aspektów znaczenia i wykładników leksykalnych danej cechy.

- W poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie „Jak się mówi o Bogu i do Boga w modlitwach eucharystycznych w mszach z udziałem dzieci?” Danuta KRZYŻYK i Helena SYNOWIEC (UŚ) przeanalizowały utrwalony w tekstach tych modlitw obraz Boga Ojca, Syna Bożego i Ducha Świętego. Autorki zwróciły uwagę m.in. na formułiczność i ekspresywność w warstwie leksykalnej i składniowej oraz na stopień dostosowania języka do możliwości percepcyjnych dzieci. Prezentacja wyników badań ankietowych pokazała, w jaki sposób młodzi odbiorcy odczytują treści zawarte w modlitwach eucharystycznych.

- Nieco prowokacyjnie sformułował tytuł swojego wystąpienia Marek LIS (UO): „Czy dziewięć to trzy? O przekładzie liczebników w lekcjonarzach”. Na przykładzie przypowieści o robotnikach przychodzących do pracy w winnicy (Mt 20, 1–16) prelegent wykazał różnice między współczesnym i dawnym sposobem rachuby czasu oraz wynikające stąd irytacje współczesnego odbiorcy tekstu. Powołując się na innojęzyczne lekcjonarze mszalne (m.in. słowacki, francuski i włoski), M. Lis postulował, aby w tłumaczeniu polskim – w trosce o słuchacza – zastosować zasadę ekwiwalencji dynamicznej, a nie imitacji formalnej. Zdaniem autora na pierwszy plan (tj. przed tradycję) należy wysunąć komunikatywność tekstu.

- Przeciwno nadmiernemu hołdowaniu kryterium komunikatywności opowiedziała się Karina JARZYŃSKA (UJ), która przybliżyła zebrany „Projekt polskiego języka liturgicznego zawarty w pracach ks. Józefa Sadzika i Czesława Miłosza”. Wg autorów projektu język liturgii powinien m.in. zachować swą odrębność wobec rejestru „niskiego”, sięgać do bogatych zasobów leksykalnych polszczyzny (w tym archaizmów – ze względu na ich funkcjonalność), pielęgnować formuły funkcjonujące dotąd w tradycji oraz wyróżniać się rytmicznością, prostotą i zwięzłością.

- Na bazie relacji interpersonalnych zachodzących podczas Mszy Świętej w wymiarze wertykalnym i horyzontalnym Henryk SŁAWIŃSKI (UPJPII) omówił wybrane „Sytuacje komunikacyjne w liturgii i ich językowy wyraz”. Autor m.in. podkreślił potrzebę spójności przekazywanych komunikatów (werbalnych i nie-

werbalnych), wyjaśnił istotę komunikacji obrzędowej oraz podał teologiczne uzasadnienie dla podstawowych zachowań liturgicznych.

W kontekście aktualnie prowadzonych prac nad nowym wydaniem *Mszалу Kościoła Rzymskokatolickiego* referaty dotyczące języka ksiąg liturgicznych innych wyznań zyskały szczególny walor poznawczy:

- Przemysław NOWAKOWSKI (UPJPII) naszkicował „Problem reformy języka liturgii bizantyjsko-słowiańskiej na Lokalnym Soborze Prawosławnej Cerkwi Rosyjskiej w Moskwie (1917–1918 r.)” Prelegent omówił argumenty zwolenników i przeciwników przetłumaczenia tekstów liturgicznych z języka cerkiewno-słowiańskiego na język rosyjski (i ukraiński) oraz szczegółowo przedstawił losy reformy.

- „Sposób tłumaczenia terminów kluczowych dla teologii i duchowości bizantyjskiej w porównaniu z ich wersjami czeskimi i słowackimi” to temat, który podjął Walerian BUGEL (Uniwersytet Ołomuniecki). Na podstawie wybranych publikacji prawosławnych i unickich autor zwrócił uwagę słuchaczy m.in. na nieprecyzyjne rozróżnienia terminologiczne dokonane przez tłumaczy w tekstach czeskim i słowackim.

- W wystąpieniu zatytułowanym „Od *Agendy gdańskiej* (1637) do *Śpiewnika ewangelickiego* (2002) – polszczyzna dawnych i współczesnych ksiąg liturgicznych polskich ewangelików” Izabela WINIARSKA-GÓRSKA (UW) szczegółowo porównała m.in. XVII-wieczną „Formę usługowania Wieczerzą Pańską” i współczesne „Nabożeństwo z sakramentem Wieczerzy Pańskiej”. Przedmiotem refleksji autorka uczyniła nie tylko właściwości językowe, stylistyczne i tekstologiczne publikacji wymienionych w tytule referatu, lecz także stosunek współczesnych wydawców/autorów do reformatorskich tradycji piśmienniczych.

- W kręgu tradycji protestanckiej pozostała również Iwona PAŁUCKA-CZERNIAK (UZ), analizując „Językowy i gatunkowy kształt modlitwy powszechnej w Kościele Ewangelicko-Augsburskim na materiale wybranych ksiąg liturgicznych” (tzn. *Agendy Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego* z roku 1955 oraz agendy prywatnej ks. Manfreda Uglorza *Przed ołtarzem Pańskim* z roku 1996). Autorka przedstawiła zróżnicowanie gatunkowe modlitwy powszechnej (prosfoneza, ektenia, litania), a następnie szczegółowo omówiła elementy kompozycyjne profonezy, konstytutywne dla tego gatunku. Na zakończenie I. Pałucka-Czeraniak zaprezentowała wyniki analizy ilościowo-jakościowej leksyki występującej w agendach.

- Wychodząc od założeń teologii feministycznej, Aleksander GOMOLA (UJ) w referacie „Nabożeństwa tylko dla kobiet? Propozycje liturgiczne Women-Church” pokazał m.in., w jaki sposób terminy chrześcijańskie mogą zostać zawłaszczane dla celów pewnej ideologii. Za R.R. Ruether prelegent podał przykłady

liturgii funkcjonujących w tym Kościele (np. dla ofiary przemocy, dla ofiary gwałtu, po dokonaniu aborcji, z okazji rozwodu).

Zamykające konferencję wystąpienie Joanny PIETRZAK-THÉBAULT (UKSW) zatytułowane „Język liturgiczny a język standardowy – analiza porównawcza polskiej i francuskiej praktyki liturgicznej” było próbą spojrzenia na liturgiczną polszczyznę przez pryzmat rozwiązań przyjętych w języku francuskim: tu język liturgii plasuje się pomiędzy odmianą mówioną i pisaną języka ogólnego, które w odczuciu osób władających tym językiem są od siebie bardzo odległe. Francuski język liturgiczny nosi wprawdzie cechy języka pisanego, pod względem składniowym i leksykalnym jest jednak nadspodziewanie prosty i zrozumiały.

Wygłoszone na krzeszowickiej konferencji referaty nie tylko dostarczyły słuchaczom konkretnych informacji o rozmaitych aspektach języka używanego w liturgii, nie tylko prowokowały do dyskusji prowadzonych z wielkim zaangażowaniem, lecz jednocześnie wskazywały na te zastosowania języka religijnego, którym w badaniach teolingwistycznych nie poświęcono jak dotąd wystarczająco dużo uwagi. Jednym z wyzwań, które w bliższej lub dalszej przyszłości z pewnością podejmie Komisja Języka Religijnego, będzie zbadanie języka nabożeństw i pieśni kościelnych.